

„In mislite na nekdanje dni.“

„Zdi se mi, da nič ne mislim. Samo kadim.“

„In vaša žena?“

„Čaka na moje pare, da bo lahko plačala davek. Preživel sem vse brate in podedoval kočo z majhnim vinogradom. Toda vino nima cene. Ena hčerka se je omožila, druga je še doma! Zdaj imam kočo, vinograd, ženo in hčerko, toda živeti ne moremo od tega. Zato sem moral v službo na ladjo.“

Bilo je skoraj tri ura zjutraj. Stisnila sva si roke in se poslovila. Po dnevi se nisva videla nikoli. Čeprav ni ves dan spal, je ostal vedno v spodnjih prostorih; le enkrat sem ga videl, kako je pokukal iz spodnjega stopnišča. To je bilo v Carigradu. Mesece in mesece je stražil ponoči in se za dan sploh ni brigal več. Zanj ni bilo nobene lepote na morju, ne v novih mestih, nikjer. Ne veselja ne žalosti, ne dneva ne solnca.

To je bil edini človek na ladji, ki se ni znal več smejati.

Človek brez smeha . . .

„Nur ajn Matros!“ kakor je dejal sam.

D. H. LAWRENCE

M I R A N J A R C

Če je pesnikovo poslanstvo, razvihariti dušo, očistiti jo razumske navlake in jo napolniti z novo močjo, razvneti jo za objem življenja, kakor se ji razprostere v vsej širini, globini in veličasti prabitnosti, tedaj je angleški romanopisec D. H. Lawrence velik pesnik. Stilno in idejno pripada tisti predhodni generaciji, ki je v angleški književnosti pripravila tla upornikom proti nadvladi razuma, mirnega opazovanja in spravljive objektivnosti. V novelah, romanih in esejih (od leta 1911. do leta 1930.) je prikazoval borbo za osvobojenje življenja iz okov prisiljenega samozatajevanja, svetohlinstva in intelektualizma, v katerih je tudi on trpel; prebadal se je s spoznanji, ki so za ozdravljenje človeka in družbe morda prenevarna, morda tudi preveč enostranska, ker so subjektivna. Prav ognjevitost, bojevitost in prepričevalnost njegovih polemik, razprav in esejev, ki so hkrati komentarji k njegovi epiki, dokazujejo izrazito subjektivni značaj njegovega celotnega dela, ki so mu bila vzmet, netilo in hranivo doživljenja v ozkem krogu osebnega življenja. Brezobzirno vrtanje po lastni rani, gledanje na življenje kot na problem lastne bolečine, izoblikovanje posebne, v najširšem zmislu — terapijske ideologije, to so tipične lastnosti pravega subjektivista, ki

so naposled tudi Lawrencea pritirale v moralista, čigar leposlovna proza je predhodna podoba njegove poznejše filozofije. Zato se mi zdi važnejše in plodonosnejše, da se seznanimo z Lawrenceovo ideologijo, kakor pa, da proučujemo njegovo delo z estetske strani, tembolj, ker se nam ob njej odkrije hkrati obraz povojne angleške literarne generacije.

David Herbert Lawrence se je rodil leta 1885. v Eastwoodu pri Nottinghamu, kjer je v rudarskem okolju tudi preživel mračno mladost. Njen vpliv je razgrnil senco na vse življenje tega skrajno občutljivega pesnika, pobarval in usmeril pa je tudi njegovo pisateljsko tvornost. Mladi David je v medsebojnem neskladnem razmerju staršev pogrešal tiste zdrave ubranosti, brez katere ne more ugodno uspevati tako tenkočuten otrok, kakor je bil Lawrence. V svojem velikem, umetniško mojstrskem romanu *Sinovi in ljubimci* (Sons and Lovers, leta 1913.) je prikazal nottinghamski rudarski okraj in odstrl zaveso nad najbolj važnim obdobjem svojega življenja. Njegov oče je bil čuten, življenjski človek, s toplo, robato šaljivostjo, rudar, medtem ko je bila njegova mati nežna, puritansko resna in ponosna ženska. Rada se je razgovarjala o religiji, filozofiji ali politiki. Tako bistveno različna človeka sta se čedalje bolj odtujevala drug drugemu in mladi Lawrence je moral gledati mučne prizore naraščajočega sovraštva med očetom in materjo, ki je dovedlo naposled do popolne odtujitve med zakoncema. Tedaj se je mati z vso strastjo razočarane žene oklenila svojega sina, ki ji je po svoji mehki nravi zelo sličil.

„Bil je bled, tihoten otrok (piše Lawrence o Paulu Morelu, ki je njegova zrcalna slika), z očmi, ki se je zdelo, da venomer prisluškujejo, in z močno, visečo spodnjo ustnico. Videti je bil za svoja leta prestar. Na svojstven način se je vživljal v čuvstvovanje drugih ljudi, posebno svoje matere. Kadar je bila žalostna, je to takoj opazil in tedaj je bil še on nemiren. Zdelo se je, da je njegova duša polna posebne pozornosti do nje . . . Svojega očeta je sovražil . . . Pogosto se je predajal sanjarjenju. Bil je telesno slaboten in mati ni nikoli upala, da bo živel. Pa se je vendar v tem mladem telesu skrivala velika življenjska moč . . . Tako rad je spal pri svoji materi. To ga je krepilo, hkrati pa ga je tako zbližalo z materjo, da ne bi več mogel živeti brez nje. Sanjal je, da bo nekoč imeniten slikar; v lični hišici bosta živela sama z materjo in življenje bo radostno in čudovito . . .“

Podoben je bil ujetniku, ki venomer pravljíči iz sebe, da se ne bi zavedel krute sedanosti.

Njihova hiša je ležala ob umazani, strmi cesti. Bila je staro, grdo, osamljeno poslopje z velikim prizidnim oknom, ki je zbuvalo vtisk mrakotnosti. Kako ga je vleklo v solnčni svet, v mladost, k dekletom. Življenje ob materi pa ga je čedalje bolj zastrupljalo, dokler se ni v njem

uprl samosvoj človek, ki je imel pravico do individualnega razmaha svojih sil. V dozorelem mladem možu se je pričela borba, ali naj se odloči za mater ali za ženo, iz katere ga je rešila šele materina smrt. A ob tej smrti se je šele zavedel, kako silno je ljubil svojo mater, ki mu je bila hkrati tudi ideal ljubljene žene.

„... Ležala je kakor speča deklica. S svečo v roki se je sklonil nad mrtvo. Podobna je bila deklici, ki spi in sanja o ljubezni... Bila je spet mlada... Zdaj zdaj se bo morda prebudila. Oči bo odprla. O, saj je še vedno pri njem. Nagnil se je nad njo in jo strastno poljubil. Tedaj pa mu je legel na usta leden mráz. Od groze se je kar ugriznil v ustnice. In ko jo je pogledal, je začutil, da je ne bi mogel nikoli, nikoli zapustiti... Divje je bil ljubosumen na pogrebce...“

Odslej je mati v njem še bolj oživela. Do druge ženske kar ni našel poti. Proč, proč od vseh ljudi — to je bila edina rešilna misel.

„Mislil je na svojo mater in pozabil na Miriamo... Samoten je stal sredi veselja. Časa ni bilo več, vse — samo ogromno prostorje. Kdo bi mogel reči, da je njegova mati nekoč živela, zdaj pa, da ne živi več? Nekoč je bivala v nekem določenem kraju, zdaj biva v nekem drugem — to je vse. Njegova duša pa je ni mogla zapustiti, kjerkoli je pač bila. Odšla je v noč, on pa je bil še vedno pri njej... Od vseh strani je prodirala vanj mogočna temna tišina in ga hotela, neznatno iskrico, pogasiti; in vendar je bil, čeprav tako ničeven, neugasljiv. Noč, ki se je v njej vse izgubljal, je goltala solnce in zvezde in vse stvari. Zvezde in solnca, peščica svetečih zrn, so se od strahu sklenili v krog in se objemali v temi, ki je segala preko njih vseh... tako mogočna, da je bil on, neskončno majhen, prav za prav samo točka ali vendar ne nič. „Mati!“ je zastokal, „Mati!“ Bila je edino bitje, ki ga je ohranjevalo sredi te neurejenosti. Zdaj je odšla in se spojila z neskončnostjo. Kako je hrepenel po dotiku ž njo, po tem, da bi jo imel poleg sebe.

Ali ne, ni se hotel vdati. Odločno se je okrenil in se odpravil proti zlatemu svetlikanju iz mesta. Pesti je imel stisnjene, usta zaprta. Tja v temo, za njo, ni hotel ubrati poti. Spešil se je proti pritajeno žuborečemu, žarečemu mestu.“

V tem romanu je Lawrence prikazal vso težo svoje mračne mladosti. Dasi je po stilu naturalist, pa vendar očituje v svojem delu neko značilnost, ki ga loči od mirnih, objektivnih pripovednikov. Ta značilnost se kaže v lirični razžarjenosti, v katero je potopljeno pripovedovanje, in v prizadevanju, izraziti najskrivnejša dogajanja v duši, ki se upira vsemu, kar utesnjuje življenje. Že v tem romanu slutimo bodočega glasnika vitalnosti, ki mu je pripadla naloga, pospešiti razpad puritanske miselnosti v angleški prozi in napraviti iz nje — v strah čuvarjem morale in svetohlinstva — odkrit izraz nepotvorjenega življenja.

S smrtjo mladosti pa v tem razdvojenem človeku ni umrla dediščina neskladnih roditeljev. Po očetu je prejel močno čutno nráv, po

materi pa nagnjenje do poduhovljenja nagonov. Strast po erotičnem doživljanju se je borila z vplivom puritansko čednostne vzgoje, po kateri je moral gledati na življenje ko na golo izpolnjevanje dolžnosti in doseganje nekakih idealov, ki so jih oznanjali mrtvi varuhi družbe in Cerkve. V Lawrenceu se je prebudil dolgo zatajeni muzični dionizični človek in se razjokal nad ubitim življenjem.

V svojem velikem romanu *Mavrica* (Rainbow, leta 1915.) se je še globlje približal osrčju čutno duševnih konfliktov. V širok epski prostor je postavil star kmetiški rod Brangwenov, ki žive na svojih tleh že od vekov ukoreninjeni, ubrano z letnimi časi, občutljivo za utripanje zemlje. V povezanost človeka z zemljo pa poseže klic daljave. Potomci se čedalje bolj odtujujejo grudi in slednjič pade Uršula Brangwen, junakinja tega romana, kot žrtev svojega življenjskega nagona. Kot učiteljica je postavljena v svet, ki ne pozna več nobenih prvinskih odnošajev med ljudmi, tako da se zdi njena prabitna ljubezenska sla že nekaj bolnega, nekaj, kar razodeva grozo ustvarjanja, kar pa se izživlja samo v jalovih krčih, saj ne najde ničesar, ob čemer bi se utešila. Njen ogenj usiha ob plehki povprečnosti, ob praznem ljubimcu, ob perverzni tovarišici. Tej nesrečni ženski je usoda odrekla polno življenje, ki so ga poznali še njeni pradedi, ki so se spokojili v nemi veličini zemeljske polnosti.

Novi ljudje, ki si domišljajo, da so gospodarji zemlje in njenih sil, so le nesrečni sužnji svojega napuha, življenjsko hromi, obsojeni v jalovo igro sladostrastja. Namesto da bi jim v ljubezenskem sožitju utonila zavest kakor v ozdravljajočem spanju, pa se jim ta zavest razumskega jaza še poveča. Namesto da bi se ljubili samo z nemimi telesi, se ljubijo z možgani.

„... Poljubil jo je, da bi poudaril svojo voljo nad njo, ona pa ga je spet poljubila, da bi s tem izrazila svoje preišljeno veselje. Vedela sta, da je ta igra predrzno, nevarno tveganje, in da se igrata z ognjem, ne z ljubeznijo. V njej je razsajal viharni upor proti vsemu svetu — morala ga je poljubljati iz kljubovalnosti, medtem ko se je v njem prebudila nekaka vratolomnost, prav za prav nesramnost, sploh nekaj, kar ga je trgalo stran od tiste skupnosti sožitja, ki naj bi v njej izgorel... Ona ga je skušala kakor široko razprostrta, v solnčavi trepetajoča roža, izzivala ga je in on je sprejel to izzivanje; v njegovi notranjosti se je nekaj zakrknilo. In navzlic njenemu smejanju in kljub razigranosti je šlo preko njiju trepetanje solz... Čutila sta minljivost vsega... Oba sta ob tem izživljala svojo samozavest: on se je čutil nasproti njej neskončno moškega, ona pa neskončno očarljivo. Sicer pa, kaj naj bi jima takšna strast nudila višjega ko stopnjevano zavest lastnega jaza v nasprotju z vsem drugim svetom? In prav iz tega občutja sta dihali žalost in minljivost, kajti duša vendar koprni po zlitju z neskončnostjo kakor po nečem najvišjem.“

Vzporedno z degeneracijo ljubezni odkriva Lawrence tudi degeneracijo družbe in države. Demokracija na primer je tudi tak moderen izrodek vladavine. „...V demokraciji se povzpno na vrhove le požrešni in umazani ljudje, prav zato, ker so edini, ki se upajo siliti naprej. Le propali narodi so demokratski. Aristokracija naj vlada, toda krvna aristokracija, ne denarna. Danes pa vladajo tisti, ki imajo denar in zmisel za pridobivanje denarja, saj vladajo samo v imenu denarja. Kako sovražim to enakopravnost na podlagi denarne posesti...“

V *Mavrici* je prikazal Lawrence skrajne posledice erotičnega sožitja ljudi, ki se družijo v laži, prenapetem individualizmu, v nemoči, podlosti in na podlagi „morale“. Konec takih zvez je popolen razkroj v duši: sovražstvo, obup in smrt. Smrt pa je životarjenje zunaj povezanosti (re-ligije) z vesoljem: ali v okviru mehanizacije in prosvetljenosti ali pa v kompromisu med „dovoljenim in nedovoljenim“. Kako pretresljiv je krik človeka, ki se v uri spoznanja zave, kaj je pravo življenje!

„V vsem, kar je videla, je skušala odkriti stvarstvo živega Boga namestu stare, okorele, jalove oblike minulega življenja. Včasih jo je napadla groza. Včasih je izgubila ravnovesje, izgubila je občutek za resničnost, in doživljala je samo še grozo pred starim kalupom, ki je oklepal njo in ves svet... Svet more vendar znoreti... in čutila se je tako nesrečno, da je bila kar iz uma... Tedaj pa je opazila, da je blesketajoči se trak bežečih oblakov slabotno barval del hriba. Na vse je pozabila in se razburjena ozrla tja v negibni blesk in videla, da nastaja mavrica. Na enem kraju se je prav močno zablestelo in njeno preplašeno pa vendar upajoče srce je iskalo sence mavrice na njenem vznožju. Čedalje močnejše se je razcvitalo barvno blestenje, ki se je skrivnostno oživljalo iz nečesa, dobivalo oblike in se izbočilo v motno, široko razpeto mavrico. Lok se je bočil čedalje krepkeje, dokler se ni ustavil kakor ogromna zgradba luči, barv in nebeškega prostorja, sveteč nad propalostjo novih hiš na položnem hribu, z vrhom dotikajoč se svoda neba. In na zemlji je stala mavrica. Umazana človeška sodrga, ki se je luskinasta in samotna plazila po zemlji, je še živela in mavrica se je bočila nad njeno krvjo. In mavrica se bo v njihovem duhu morda prebudila v viharo življenje in ljudje bodo vrgli raz sebe okorelo odelo svoje trohnobe in bodo znova brsteli kakor nova, čista, gola telesa v novo rast k luči in vetru in k čisti nebeški mavrici. V mavrici je videla novo stavbo iz zemlje, ki se je vzpela iznad stare, razpadljive propalosti hiš in delavnic, v njej je videla svet kot enoto žive resnice, ki so jo znova zgradili in jo dostojno priličili nebesnemu oboku.“

V tej veličastni pesnitvi se skriva neka temna modrost iz pradavnine, ko se je še v mitosu zrcalila enotnost človeka z vesoljem. Kot pravljичni kraljevič išče Lawrence poslej skrito kraljično življenje, ki jo čuvajo zmaji današnje civilizacije. Lawrence ne pozna več miru. Nestalen prebira službe, izpreminja bivališča, potuje iz kraja v kraj, večno na begu pred „trohnobo novih hiš in delavnic“, na lovu za nepokvarjenim na-

ravnim človekom. Pesnik prehaja v gorečnika, ki ni napovedal boja samo oficielnim angleškim krepostim, marveč tudi svetohlini morali celotnega belega človeštva. Angleška družba je njegova dela proglasila za nevarna in izrekla nad njimi svoj anatema. A to ga ni oviralo, da ne bi še brezobzirneje razgalil rane civilizirancev, ki je zanje našel novo zdravilo v neukročenem izživljenju spolnosti.

V romanu *Lady Chatterley in njen ljubimec* (Lady Chatterley and her Lover) je razbil vse okove, ki so mu doslej vezali besedo, čeprav so ti okovi njegovo umetnost mnogo bolj pospeševali kakor pa nebrzdavnost fanatičnega oznanjevalca. Če se v *Ljubečih ženah* (Women in Love) izgublja v modrovanjih, debatah in razčlenjevanjih notranje razkrojenih ljudi, ki pripadajo višji družbi, in riše ljubezensko strast v vseh odtenkih, je v *Lady Chatterley* skušal z vso silo svoje prepričevalnosti poveličati orgiastični ples telesa, ki z ognjem krvi zažiga vse vezi duha, povračajoč se v stanje animalske nature. Dva svetova si stojita nasproti: svet hirajoče, jalove višje družbe, ki kaže še edine znake usihajočega življenja v trudnih, brezplodnih pogovorih in v vestnem izpolnjevanju dolgočasnih družabnih dolžnosti, in svet čiste nature v vsem vekovitem razkošju tvornega življenja. V ta čisti svet se spet vrača gospa Chatterley, ki je bila leta in leta priklenjena na hromega moža. Ta žena, ki čuti že od mladosti kipenje neodrešenih pekočih zemeljskih sokov, najde v objemih mladega gozdarja spet novo življenje.

Posamezna poglavja tega romana so po svoji svojstvenosti prav edinstvena v angleški literaturi. Naturalist in lirik sta se prelila v orfejskega pevca, ki poje himno veličastnemu vstajenju Adama in Eve v raju, ki nad njim ne bedi več mrka postava. Lawrence je odstrl še poslednjo tenčico nad misterijem spolnega sožitja, ki ga je povzdignil v kult. S tem delom, ki je izšlo v Florenci kot privatna izdaja (v Angliji je cenzura že Mavrico prepovedala), je stopil Lawrence na razpotje v svojem ustvarjanju. Ali naturalizem in psihologija ali oznanjevanje neke nove religije? A to že ni bilo zanj več vprašanje, ko se je čez noč zavedel, da stoji sredi borbe. Kakor je nekoč Tolstoj vznemiril svet s Kreutzerjevo sonato, tako je zdaj Lawrence s tem romanom izzval ogorčenje vseh idealistov in moralistov, zaradi katerih je napisal še polemičen dodatek, knjigo *Obramba Lady Chatterley*, v katerem je označil „Lady Chatterley“ kot pošteno, zdravo knjigo, živo potrebno prav mladim ljudem. Lawrence je začutil dolžnost prikazati telesno življenje kot enakovredno duhovnemu in opozoriti človeštvo, da izvira vse zlo iz nadvlade duha. Nadvlada duha je razdrila harmonijo med telesom in dušo. Puritansko zaničevanje telesa je zavedlo v svetohlinstvo in perverzno, kajti telo

se ne dá zatajiti nemaščevano. Telesna doživljanja, vir najnevarnejših radosti in najstrašnejših bolečin, ki nas spremljajo od rojstva do smrti, so vsebina našega življenja. Na tihem priznavamo prvenstvo telesnemu življenju, ker nezavedno čutimo, da smo le po telesu spojeni z vesoljem, odkoder dobivamo življenjske sile. Zakaj pa se tedaj javno sramujemo tega prvobitnega življenja in se ponašamo z „višjimi čustvi“: z ljubeznijo do bližnjega, z resnicoljubjem, s čutom za pravičnost, za čast, z ljubeznijo do Boga, ko so vendar ta „višja čustva“ v nas že davno mrtva in se mi šopirimo samo z lažjo. Morda ni bilo stoletja, ki bi bilo bolj ubožno resničnih čustev in bolj bogato sentimentalnosti. Krinka in potvarjanje, nezaupljivost in zahrbtnost — to so naša resnična čustva, in ker nismo zmožni drugih, stopamo med ljudi s tem ponarejenim denarjem in se še čudimo, če nas zadene reakcija v obliki sovraštva, utrujenosti, oslABLjenosti in nevrastenije. Najhuje pa grešimo v ljubezni. Kino in jazz učita, kako naj se vedejo moški in ženske med seboj. Poudarjamo moškost, poudarjamo ženskost, skratka v svoji življenjski bornosti stopnjujemo svoje jaze do viška samozavesti neke dozdevne moči. Misterij spolnosti smo ponižali v perverzno. Če je žena izgubila naravno, dinamično privlačnost, more le še z umetnim lepoticenjem vplivati na moške. Fetišizem je pravo ime taki ljubezni. V srcu pa so postali ljudje mrzli, slabotni, cinični, ker so se, domišljivi svobodnjaki, le dozdevno otresli srednjeveških spon zvestobe v ljubezni in spoštovanja do družine, ne zavedajoč se, da mora človeštvo, ki ne živi v teh „sponah“, propasti. Humanizem in protestantizem sta s svojim osvobojevanjem osebnosti razkrojila družbo, razdvojila človeka. Edino katoliška Cerkev se je zavedala svete skrivnosti življenja, ko je tolikrat rajši žrtvovala osebnost, da je rešila celoto.

„Ritem kozmosa je nekaj, česar ne moremo zavreči, ne da bi si s tem osiromašili življenja. Prvi kristjani so sicer skušali stari poganski ritem kozmičnih obredov ubiti, kar se jim je do neke mere posrečilo. Ubili so planete in živalski krog na nebu, morda zato, ker se je astrologija izrodila že v vražarstvo. Tudi letne praznike so hoteli ubiti. Ali Cerkev, ki ve, da človek ne živi samo od človeka, marveč tudi od solnca, meseca in zemlje, je spet uvedla posvečene dneve in praznike skoraj v istem redu, kakor so jih imeli pogani, in krščanski kmetje so šli spet po isti poti naprej kakor njihovi poganski predniki z molitvijo ob zori, opoldne, po solnčnem zahodu, z nedeljo (tu je prestanek starega kroga planetne sedmorice), z Veliko nočjo, s smrtjo in vstajenjem Boga, z Binkošti, z Janezom Krstnikom, z Vsemi svetimi, z Božičem in s Tremi kralji. Stoletja je živelo ljudstvo pod vplivom Cerkve v tem ritmu. In spodaj, v ljudstvu je vera za večno ukoreninjena. Če velike ljudske množice izgube svoj religiozni ritem, so za vedno mrtve...“

Namesto „srednjeveškega vraževerja“, kakor je moderno svobodnjaštvo že tolikrat imenovalo vero, malikujejo zdaj množice politiko, trgovino in znanost. Utilitarizem, cinizem, sentimentalnost — to so sadi doktrin, ki so človeku oslabile kri in osušile v njem korenine organske zvezanosti z zemljo, z letnimi časi, s kozmosom.

„Spet moramo najti živo in solnčno zvezo z vesoljem. To nam omogoči dnevni ritual . . . Le če se spet povrnemo k staremu obrednemu življenju, bomo spet našli pot do izgubljenega raja. Znanost je omrtvčila vesoljstvo: solnce nam ni več božanstvo, marveč samo še plinska krogla; mesec ne več boginja, marveč le puščavska zemlja, in naša zemlja ni več rodna Demeter, marveč le zgrbančena skorja, po kateri drdrajo vlaki in avtomobili. Nazaj, nazaj v mitos, v mistično zvezo med človekom in živim vsemirjem, med možem in ženo . . .“

Klic „nazaj v mitos“ se oglašča tudi iz obširnega dela *Psihoanaliza in podzavest* (Psychoanalysis and the Unconscious), v katerem je Lawrence po svoje razložil vse pojave življenja kot izraze kozmičnega ritma. Po skrivnostnem ritmu živi vse stvarstvo, od bilke do človeka. Utripanje krvi, delovanje telesnih organov, rast in razvoj človeka, ljubezen in sovraštvo, spajanje in odbijanje — vse se godi po živi zakonitosti. Če hočeš živeti plodno in tvorno, zdravo in središčno, moraš biti ritmičen. Vsi organi so enako važni, zato se morajo razvijati skladno, podzavestno. Naloga vzgoje je, obujati muzičnost, omejevati nadmoč možganskih funkcij, kajti logika ubija življenje. Ne individualizem, pa tudi ne kolektivizem, marveč harmonično zlitje množic v obredih. Vse naše telesne, duševne in duhovne zmožnosti so odvisne od dotoka življenjske sile (indijske „prane“) iz vesolja. To silo pa prejemamo le, če ritmično živimo, če se prilagajamo ezoteričnim zakonom nature. Povratak k zemlji, v primitivnost je vsebina najglobljega koprnenja slehernega človeka, ki se je zgrozil pred praznim breznom moderne civilizacije. Lawrenceov povratak k zemlji pa je čisto drugačen kakor Rousseaujev. Lawrence se zateka v modrost starega poganskega sveta, „čigar poslednji živeči priči sta bila Egipt in Grčija . . . Zdi se mi, da so v takratnem velikem svetu učili veliko vedo in kozmologijo kot ezoteriko po vsej zemlji, v Aziji, v Polineziji, v Ameriki, v Atlantidi in v Evropi . . .“ (Iz Predgovora v Psihologijo.) Še živi stari poganski svet, je Lawrence odkril v Mehiki, kjer je kakor sovražnik evropske kulture bival več let.

Roman *Pernata kača* (The Plumed Serpent, leta 1925.) je plod njegovih doživljenj v zadnji dobi njegovega življenja. Lawrenceu so potomci starih Indijancev nosilci neke velike kulture, ki bi utegnila kedaj preroditi hirajočo civilizacijo evropskih narodov. V tem romanu je Lawrence v prvi vrsti glasnik nove religije. Kot prepričan vernik vidi v pokrajini in ljudeh samo svoj subjektivni problem: borbo med giba-

njem za poživitev stare ameriško-indijanske kulture in uveljavljenjem evropstva. Dejanje je omejeno na ozek krog oseb, pokrajina je prikazana lirično kot dekorativno okolje.

V irski ženi Kati, značilni intelektualki, ki je prišla v Mehiko le na oddih, se prične ob stiku z indijanskim vodjem Ramonom razkol, ki jo dovede do tega, da se po brezuspešni dolgotrajni tihi borbi za ohranitev svojega jaza, izkorenini iz preteklosti in sprejme indijansko Mehiko za svojo novo domovino. Roman izdihava skrivnostno tujstvo tega pradedninskega sveta, kjer se odličnost družji z zanemarjenostjo, divja čutnost z duhovnostjo, nežnost s krutostjo, kjer z nezaupanjem sprejemajo gringite (Američanke in Angležinje). Ta zagonetni svet haciend, preko katerih polzi čas kakor večnost, je venomer na preži. Vse, kar je tuje, je sumljivo, tudi krščanstvo je sumljivo, saj je odstavilo stare bogove. Ali stari bogovi spet vstajajo. Irska izkoreninjenka Kate doživlja prebujenje spečega božanstva ob bobnanju indijanskih bobnov, ob obrednih plesih in spevih, ki uspavajo sinove Pernate kače v globoka zamaknjenja.

„... O, saj nismo izgubljeni! Kvecalkoatl je z nami... O, Kvecalkoatl, polóži v skrivnost mojega trebuha temotno lepi spanec in izlij name zvezdno olje...“ In evropska žena se vrže v naročje ljubljenu možu, ki se ima za božjega sla staromehičanskega boga Kvecalkoatla (Pernate kače). Okrog nje se sklene čarobni krog misterijev. Odslej bo njeno življenje v sozvočju s solncem in mesecem, z zemljo in nebom. Vsako njeno dejanje bo posvečeno. Nova blagovest se bliža, blagovest kozmične združitve vseh bitij. Božanski Ramon govori v sveto tišino zamaknjenih vernikov:

„Zvezdni sin se vrača k človeškim sinovom z velikimi, svetlimi koraki. Pripravite se za sprejem! Umijte se! Namazilite si roke in noge, usta in oči, ušesa in nos, prsi in popek in skrite dele svojega telesa, da vas ne onečisti več noben mrtvi dan, noben prašek, nobena zlobna stvar! Ne glejte več z včerajšnjimi očmi, ne slušajte več z včerajšnjimi ušesi, ne dihanje, ne vohajte, ne okušajte, ne jejte in ne pijte več kakor nekoč! Ne poljublajte več z včerajšnjimi usti, ne dotikajte se več z včerajšnjimi rokami, ne hodite več s prejšnjimi nogami! V svoje žene vdirajte z novim telesom, položite vanje svoje prenovljeno telo, zakaj včerajšnje telo je mrtvo in strohnjeno, nad njim plove Ksopilote. Odložite prejšnje telo in si privzemite novo, kakor je to storil bog, ki se vam bliža. Kvecalkoatl prihaja v novem telesu kakor vzhaja zvezda iz senc smrti... Koliko je ljudi, ki nimajo nič božjega v sebi, temveč samo zmožnosti. To so sužnji... Marsikdo pa nosi v sebi božjo iskro, ali viharji nasilja mu jo upihnejo, stroji mu jo zaduše... Človek pa, v katerem se ločita duh in kri, pade v oblast smrti in zvezde ugasnejo... Politika in nauk socializma umijeta prav za prav le površino jajčje lupine. Jaz pa hočem iti v sredo jajca in pospešiti, da se iz jajca zleže ptič...“

Kar je Lawrence teoretski razpravljajl v svoji *Psihologiji*, je tu pesniško izoblikoval: življenje na višji stopnji razvoja. Doživljenja v Mehiki so le še poglobila podlago njegovega svojstvenega nazora, hkrati pa obogatila njegovo dušo s podobami, ki je v njih našel najprimernejši izraz svojega poslanstva. Iz potopisnih zapiskov in dnevnikov vidimo, s kako tenkočutnim posluhom je spremljal življenje indijanskih rodov, ki mu je, žejnemu kozmičnih dogajanj, razodelo najgloblje skrivnosti pradavnine.

Zamaknjen v nevarne čare oživljenega mita je ustvaril eno najpopolnejših svojih mojstrov, novelo *O ženi, ki je odjezdila* (*The Women who Rode Away*, 1925), v kateri vidijo nekateri angleški kritiki vrh Lawrenceove epike. Fabula te vzorne novele, ki ji je osnova večno nasprotje med mrtvim, skomercializiranim svetom računarjev, trgovcev in banikirjev, pa med hrepenenjem po spojitvi z vesoljem, je enostavna: mlada žena bogatega podjetnika ubeži možu in domu, zaide med Indijance, doživi med njimi prerobenje vsega svojega dosedanjega življenja, ki ga dopolni z žrtveno smrtjo. Mož te žene, ki sovraži civilizacijo, je pristen trgovec-podjetnik, dober zakonec, delaven, skrben, kapitalističen človek, ki ga ne razburjajo „indijanske zadeve“. („Kaj vem o misterijih! Vse skupaj so prazne poganske marnje. To vendar ni nič čudovitega. Človek, ki pozna London, Pariz, New York, se pač ne bo ogreval za taka divjaštva.“) Njegova žena, ki na tihem čedalje bolj trpi ob tem vzornem možu, pa se vname prav za „taka divjaštva“. Nekega dne, ko moža ni doma, dá brez posebnega premisleka osedlati konja, ga zajezdi in zapusti dom, hrepeneča po tistih daljnih gričih, kjer za njimi prebivajo skrivnostni Indijanci. Na potu jo zajamejo rdečkožci in odvedejo v indijansko selišče, kjer se strmeča evropska žena prične zavedati resnic, ki jih doslej še slutila ni. Vse njeno kratko odmerjeno življenje je le še priprava na smrt: njeno belo telo naj bo odkupnina, s katero se bodo Indijanci spet spravili z užaljenimi bogovi.

„Beli ljudje“, ji govore ti svečeniki, „ne vedo nič. Podobni so otrokom z igračami. Mi pa poznamo solnce in mesec... Bogovi belega človeka bodo razpadli v drobne koščke... Beli človek je oslabelemu Indijancu ukradel solnce. Obdržal ga pa le ne bo. Beli mož ne ve, čemu mu solnce, bela žena ne ve, čemu ji mesec... Bela žena mora umreti. Kakor veter mora pripihati v solnce in mu povedati, da ga Indijanci pričakujejo z vrati, odprtimi na stežaj... Indijanec bo dal belo ženo solnčnemu bogu, ki se bo spet vrnil k Indijancem...“

Take modrosti poslušaj mlada Evropka, ki čedalje bolj prehaja v duševno ozračje teh davninskih ljudi, izgublja svojo osebnost, dokler ni samo še slepo vdana božja služabnica, kakor vsi ti sinovi in hčere

prastare kulture, izvrševalka višje volje. Z žrtvovanjem same sebe se „bela žena spet povrne v izgubljeni raj zlatega veka“. Pot te žene z doma v smrt v indijanskem selu je beg evropskega človeka iz sedanje civilizacije v kozmičnost. S to novelo se je Lawrence dotaknil skrivnostnega osrčja religije: zlitja z vesoljem po misteriju žrtvovanja.

Lawrence veruje v preropenje človeštva po stiku s skritimi zemeljskimi silami. Zanj je kri nosilka življenja. Krvna žrtev pa je tisti akt, po katerem se izločeni iz življenja, usihajoči v intelektualizmu spet očiščeni vračamo v kozmični krog. Spolnost, umetnost in religija so tedaj najmočnejši izrazi življenja. Lawrence pojmuje življenje dinamično.

Poslednja spoznanja pa je zbral v treh knjigah, ki so hkrati miselni vrh in sinteza njegovega celotnega dela: knjiga *O možu, ki je umrl*, *Eseji o etruščanskih mestih* in *Apokalipsa*. V njih je poslednjič in še odločnejše kakor kdajkoli prej obtožil umsko, evropsko-ameriško civilizacijo smrtnega greha nad življenjem. V Toskani, nekdanji domovini Etruskov, se je poglobljajal v duhovnost zagonetnega naroda, ki so ga Rimljani iztrebili do korenin. V Etruskih je Lawrence domneval (kakor v Indijancih) poslednje potomce mitičnega atlantskega človeštva. Njihova umetnost je bila odsev intenzivnega fizičnega življenja, nepokvarjenega po „estetskih idealih“, kakršne so malikovali Grki in Rimljani.

Apokalipsa je njegova oporoča. Ne smemo je soditi z vidika teologov in profesorjev zgodovine in filozofije, glejmo nanjo kot na simbolično pesnitev velikega pesnika, ki ga je toliko preganjala amuzična, intelektualna okolica njegove dobe. Apokalipsa je kritika našega gledanja na Razodetje, na krščanstvo, na življenje sploh. V njej je Lawrence sintetično ponovil izpoved svojega življenjskega nazora.

„Med našo krvjo in solncem obstoji večno živo razmerje in prav tako večno živo je razmerje med našim živčevjem in mesecem. Če se izločimo iz harmonične zveze s solncem in mesecem, tedaj se oba izpremenita v uničujoča zmaja razdornosti in se nam upreta. Solnce je veliki vir življenjske moči v krvi. Če pa se solncu upremo, češ: kaj pa je solnce drugega kakor plinska krogla, tedaj se življenjska sila solčne luči izpremeni v razkrajajočo silo, ki nas uničuje. In ista zakonitost velja za mesec, planete in velike zvezde, ki so ali naši stvarniki ali pa uničevalci. Ne moremo jim uiti. Eno smo s kozmosom. Kozmos je veliko živo telo, čigar posamezni deli smo mi. Solnce je veliko srce, čigar utripanje prodira v naše najtanjše žilice. Mesec je veliko, žareče živčno središče, ki nam večno uravnava gibanje . . . Mi pa smo stik s kozmosom izgubili, in solnce in mesec nam ne dajeta več svoje moči . . . Kozmično življenje smo izgubili, solnce in mesec v nas sta mrtva. Naj še tako polegamo na obrežju goli kakor svinje, solnce v sebi ne bomo oživili. Tako solnce nas samo rjavi, notranje nas razkrajaja. Le z molitvami, s svetimi obredi se bomo spet približali solncu in mesecu. Te molitve pa moramo nositi v krvi, ne na ustnicah . . .“

„... Prvi kristjani so kozmos prekleli in šele katoliška Cerkev je spet obudila zvezo ž njim. Po reformaciji pa so spet protestantje raztrgali to zvezo in kozmos zamenjali za mrtvi univerzum golih sil in mehanističnega reda. Abstrakcija pa je pričetek počasnega umiranja živega človeka. To počasno umiranje sta še pospešila znanost in tehnika, plodova smrti...“

Kakor hvalnica stvarstvu in življenju se glasi zaključni odstavek *Apokalipse*:

„Živ biti — to je za človeka čudež vseh čudežev. Naj bodo nerojeni in mrtvi obdarjeni s še takšno modrostjo, vendar ne poznajo lepote in čudovitosti življenja v telesu. Naj kar mrtvi zro onostranost, razkošna sedanost telesnega življenja pa je naša. Plešimo od radosti, ker živimo v mesu, ker smo del živega, utelešenega kozmosa. Kakor je oko del mene, tako sem jaz del solnca. Moje noge se zavedajo, da sem del zemlje, in moja kri je del morja. Moja duša ve, da sem del človeškega rodu, moja duša je organski del velike človeške duše, kakor je moj duh del mojega ljudstva... Jaz sem samo del velike celote, ki ji ne morem uiti. Pač lahko svoje vezi zatajim, raztrgam jih in se razdrobim. Tedaj bom osirotel.“

Naše lažnive, neorganske vezi, posebno te, ki se nanašajo na denar, moramo vendar že pretrgati in obnoviti žive, organske vezi s kozmosom, s solncem in z zemljo, s človeštvom, z narodom in družino. S solncem pričnimo, vse drugo bo prišlo počasi samo od sebe.“

*

S hvalnico solncu se je od sveta poslovil Lawrence († 1930), ozna-njevalec polnega življenja, ki ga njegovo slabotno sušično telo ni moglo sprejeti, kakor ga sprejme animalsko zdrav človek. In morda prav zato, ker je bil v njem duh močnejši kakor telo, se je boril proti duhu in povzdignil telo na oltar svoje vere. Vsak veliki gorečnik se razvije v ozna-njevalca tiste ideje, o kateri sluti, da je zanj neutelesljiva, ki pa ji služi vse življenje s takó popolno vdanostjo in jo napolni s svojo življenjsko silo v toliki meri, da življenjsko tvorno vpliva na človeštvo. Rousseau, Weininger, Nietzsche, Tolstoj so take neskladne osebnosti, ki so potegnile višino spoznanja in doživljanja, in v njihovi vrsti stoji tudi Lawrence.

Njegova dela so nekak lastni življenjepis, kajti resnični pesnik oblikuje le samega sebe v vseh osebah, ki jih predstavlja. Zmisel njegovega poslanstva je bil v tem, da je povzdignil notranjo vrednost čuvstev, intenzivnost občutkov in strasti nad intelekt. S tem si je naprtil zaničevanje, posmeh in preganjanje vseh intelektualcev. Lawrence ni hotel zapustiti človeštvu novega načina mišljenja, ki bi bil spet nov prisilni okvir, pač pa nov način čutenja, življenja in ljubezni.

„Kaj je bilo Lawrenceovo poslanstvo na zemlji?“ vzklika pisateljeva zvesta prijateljica gospa Mabel Dodge. „Ni bil ne Peter ne Pavel, sploh

ni bil katerikoli apostol. Tudi Kristus ni bil. Pač pa Janez Krstnik, ki je pridigoval v puščavi.“ Bil je izmed tistih osveževalcev, ki se pojavijo v človeštvu vselej, kadar pretijo uničujoče sile mehanizacije, da bi zamorile življenje. Nova izrazito antiintelektualna gibanja v Evropi potrjujejo, da je prišel njegov čas.

Biti predhodnik pa pomeni v tako viharnih obdobjih mnogo več, kakor biti formalno dovršen umetnik v mirni dobi ustaljenih oblik.

NA KONICI

MARIJAN FUCHS

Ha! Norec pleše!

Norec kreše se

ob sebe! Norec

bije se in suče

v neprestanem krogu!

Kakšen borec!

Ha-ha-ha-ha-ha!

Lastno kri pohotno pije,

norec, norec divje vpije!

Gibi rok — in nog — telesa

— nihče jih ne vidi!

Mir, praznota, hlad ga stresa,

ki zija mu vsepovsod nasproti!

Zvoki blazni, zamolčani,

zadušeni, poteptani

— kdo jih sliši? Kdo vé zanje?

Norec! Daj, umiri se, ukrôti:

Niso-li ti plesi, gibi, spevi — samo sanje?